

education

Department:
Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

**NATIONAL
SENIOR CERTIFICATE**

GIREDI YA 12

XITSONGA: RIRIMI RA LE KAYA (HL)

PAPILA RA 3 (P3)

HUKURI 2009

TIMARAKA: 100

NKARHI: 2½ wa tiawara

Papila leri ri na 7 wa tipheji.

SWITSUNDZUXO

1. Papila leri ri avanyisiwile hi swiyenge swinharhu:

XIYENGE XA A: Switshuriwa swa switsalwana	(50)
XIYENGE XA B: Switshuriwa swa switsalwambiko swo leha	(30)
XIYENGE XA C: Switshuriwa swa switsalwambiko swo koma	(20)
2. U languteriwa ku hlamula xivutiso XIN'WE eka xiyenge xin'wana na xin'wana.
3. Sungula ku hlamula xivutiso xin'wana na xin'wana eka pheji yintshwa u tlhela u nkhwatihata emakumu ka xiyenge xin'wana na xin'wana.
4. Endla nkunguhato u nga si sungula ku tsala ntirho wa wena. Tirhisa pheji yin'we ntsena ku kombisa leswi u kunguhatiseke xiswona xitsalwana xa wena. Le henhla ka pheji leyi ku fanele ku tsariwa hi maletere lamakulu leswaku i NKUNGUHATO. U nga tirhisa mimepe yo hlengeleta miehleketo. Nkunguhato wu ta averiwa timaraka.
5. Tsala hi vurhon'wana (swi saseka no vonaka), u landzelela milawu leyi faneleke ya mapeletelo, mahikahatelo na mavumbelo ya swivulwa.
6. Vumba tinxaka to hambanahambana ta swivulwa hi ndlela leyi amukelekaka.
7. Landzelela swiletelo leswi andlariweke eka xivutiso xin'wana na xin'wana.

XIYENGE XA A: SWITSHURIWA SWA SWITSALWANA**XIVUTISO XA 1****Swiletelo:**

- Hlawula nhlokomhaka **yin'we** ntsena leyi u yi twisisaka swinene, kutani u tsala xitsalwambiko hi yona, kambe u nga humi emhakeni.
- Rhanga u endla **nkunguhato** u nga si sungula ku tsala.
- Xitsalwana xa wena xi fanele ku va kwalomu ka **400 – 450** wa marito.

- 1.1 Xiya xifaniso lexi nga laha hansi kutani u hlamusela leswi u swi vonaka na leswi xi paluxaka swona hi ta vuxaka bya nuna na nsati. Kongomisa eka timhaka ta timfanelo ta vanhu.

[Vun'wini bya mpapfarhuto lowu a byi tiveki]

[50]

KUMBE

- 1.2 Tinsulavoya ti bvanyengetile makwenu ti famba na yena, kutani ti bela vatswari va wena riqingho leswaku va fanele ku n'wi kutsula hi mali yo karhi. Hlamusela leswi nga humelela na leswi a mi titwisa xiswona hi muti ku kondza makwenu a kumeka.

[50]

KUMBE

- 1.3 Barack Obama hi yena Phuresidente wo sungula wa Wantima wa tiko ra Amerika. Xana leswi swi na nkoka muni eka matimu ya hina Vantima emisaveni hinkwayo ke?

[50]

KUMBE

- 1.4 Mukhalabya un'wana u velekeriwile epurasini ra Van der Merwe a tlhela a tirha kona malembe yo ringana 70. Kambe n'wamapurasi loyi u n'wi hlongorile epurasini na le ntirhweni a tlhela a n'wi nyika R2 000,00 ntsena ku va phenxeni ya yena. Xana maendlelo ya n'wamapurasi loyi ya amukeleka eka mikarhi ya sweswi ke? Kombisa vonelo ra wena u ri karhi u nyika swibumabumelo leswi faneleke.

[50]

KUMBE

- 1.5 Xiya xifaniso lexi nga laha hansi kutani u kombisa nkoka wa xona eka mahanyelo na mikhuva ya Xintu.

[50]

[Lexi i xifanisoxidzi]

KUMBE

- 1.6 Siku rin'wana vantshwa va le mugangeni wa ka n'wina va hlaserile mukhegula kumbe mukhalabya hikokwalaho ko n'wi pumba vuloyi. Hi rungulele leswi nga humelela ku fika laha mhaka leyi yi heleleke kona. [50]

KUMBE

- 1.7 Wena u navela ku va xiyimbeleri xa ndhuma. Hlamusela leswi swi ku susumeteke ku kala u navela mhaka leyo tano na leswi u faneleke ku swi endla ku fikelela xikongomelo lexi. [50]

KUMBE

- 1.8 Hi ku vona ka wena xana ku na vukhongerile lebyi antswaka ku tlula byin'wana laha misaveni ke? Andlala vonelo ra wena u ri karhi u seketela hi timhaka leti twalaka. [50]

NTSENGO WA XIYENGE XA A: 50

XIYENGE XA B: SWITSHURIWA SWA SWITSALWAMBIKO SWO LEHA**XIVUTISO XA 2****Swiletelo:**

- Hlawula nhlokomhaka **yin'we** ntsena leyi u yi twisisaka swinene, kutani u tsala xitsalwambiko hi yona, kambe u nga humi emhakeni.
- Rhanga u endla **nkunguhato** u nga si sungula ku tsala.
- Xitsalwambiko xa wena xi fanele ku va kwalomu ka **180 – 200** wa marito.
- Sungula nhlamulo ya wena eka pheji yintshwa.

- 2.1 U mukandziyisi wa phephahungu ra Nthavela. Tsalela vahlayi va phephahungu ra wena u va tivisa xikongomelo xa n'wina xo lava ku engetela mali yo xavisa phepha leri. **[30]**

KUMBE

- 2.2 Vana vo tala emugangeni wa ka n'wina a va ngeni xikolo. Khanselara wa muganga u ku komberile leswaku u endla vulavisisi bya swivangelo swa mhaka leyi. Tsala xiviko xa leswi u swi kumeke. **[30]**

KUMBE

- 2.3 Eka wadi ya ka n'wina ku kayivela tindhawu to hungasela eka tona. Tsala papila ra xivilelo u ri kongomisa eka Khanselara wa wadi leyi. **[30]**

KUMBE

- 2.4 U matsalana wa vandla ra van'wamabindzu va "Great North". Tsala ajenda na makanelwa ya leswi mi swi kaneleke hi mhaka ya ku lwa na vugevenga byo yiveriwa eka mabindzu ya n'wina. **[30]**

NTSENGO WA XIYENGE XA B: 30

XIYENGE XA C: SWITSHURIWA SWA SWITSALWAMBIKO SWO KOMA**XIVUTISO XA 3****Swiletelo:**

- Hlawula nhlokomhaka **yin'we** leyi u yi twisisaka swinene, kutani u tsala xitsalwambiko hi yona, kambe u nga humi emhakeni.
- Rhanga u endla **nkunguhato** u nga si sungula ku tsala.
- Xitsalwambiko xa wena xi fanele ku va kwalomu ka **100 – 120** wa marito.

- 3.1 Nhlanguano wa **A hi tivaneni** wa xivongo xa ka n'wina wu ta va na nhlangeletano ya xihatla. Tsala xirhambo lexi u nga ta xi rhumela eka xihangalasangungu ku tivisa swirho swa nhlanguano mhaka leyi. [20]

KUMBE

- 3.2 Emugangeni wa ka n'wina ku ngenile ntungu wa vuvabyi bya kholera. Wena tanihi muyimeri wa swa rihanyo, nyika switsundzuxo leswi nga ta pfuna leswaku vanhu va papalata, u tlhela u nyika na switsundzuxo swa matshungulelo eka lava se va nga hlaseriwa hi vuvabyi lebyi. [20]

KUMBE

- 3.3 U mininjhere wa supamakete leyi yi nga ta pfula hi n'hwetini ya Dzivamisoko. Endla fulayara yo tivisa vaakatiko mhaka leyi. [20]

NTSENGO WA XIYENGE XA C: 20**NTSENGO WA TIMARAKA: 100**